

מסכת עבודה זרה דף נב עמוד ב

בעא מיניה ר' יוסי בן שאול מרבי: כלים ששימשו בהן בבית חוניו, מהו שישמשו בהן בבית המקדש? וקא מיבעיא ליה אליבא דמ"ד: בית חוניו לאו בית עבודת כוכבים היא, דתנן: כהנים ששימשו בבית חוניו לא ישמשו במקדש שבירושלים, ואינו צריך לומר לדבר אחר; כהנים הוא דקנסיהו רבנן משום דבני דעה נינהו, אבל כלים לא, או דלמא לא שנא? א"ל: אסורים הן, ומקרא היה בידינו ושכחנוהו. איתיביה: כל הכלים אשר הזניח המלך אחז במלכותו במעלו הכנו והקדשנו, מאי לאו הכנו - דאטבלינהו, הקדשנו - דאקדישנהו! א"ל: ברוך אתה לשמים שהחזרת לי אבדתי, הכנו - שגגנום והקדשנו - שהקדשנו אחרים תחתיהם. לימא מסייע ליה: מזרחית צפונית - בה גזזו בית חשמונאי את אבני המזבח ששקצו אנשי יון, ואמר רב ששת: ששקצו לעבודת כוכבים! אמר רב פפא: התם קרא אשכח ודרש, דכתיב: ובאו בה פריצים וחללוהו, אמרי: היכי נעביד? ניתברינהו, אבנים שלמות אמר רחמנא, ננסרינהו, לא תניף עליהם ברזל אמר רחמנא. ואמאי? ליתברינהו ולישקלינהו לנפשייהו! מי לא אמר רב אושעיא: בקשו לגנוז כל כסף וזהב שבעולם משום כספא ודהבא של ירושלים? והוינן בה, ירושלים היא רובא דעלמא? אלא אמר אביי: בקשו לגנוז דינרא דהרייאנא טוריינא שיפא, מפני טבעה של ירושלים, עד שמצאו לה מקרא מן התורה שהוא מותר: ובאו בה פריצים וחללוהו! התם לא אשתמשו בהו לגבוה, הכא כיון דאשתמש בהו לגבוה, לאו אורח ארעא לאשתמושי בהו הדיוטא.

שימוש חוזר בחומרי גלם לצרכי בית המקדש

הגמרא מביאה שלוש דוגמאות לאיסור שימוש חוזר בחומרים שונים עבור המקדש במשך הדורות:

א. שימוש בכלי בית חוניו.

ב. שימוש בכלים שאחז ניצל לצרכי עבודה זרה.

ג. האבנים שטימאו יוונים בימי חשמונאים.

א. בית חוניו

לגבי מהותו של בית חוניו נחלקו תנאים: "תנאי: אותה שנה שמת שמעון הצדיק... בשעת פטירתו, אמר להם: חוניו בני ישמש תחתי. נתקנא בו שמעי אחיו שהיה גדול ממנו שתי שנים ומחצה, אמר לו: בא ואלמדך סדר עבודה, הלבישו באונקלי וחגרו בצילצול, העמידו אצל המזבח. אמר להם לאחיו הכהנים: ראו מה נדר זה וקיים לאהובתו, אותו היום שישמש בכהונה גדולה אלבוש באונקלי שליכי ואחגור בצילצול שליכי. בקשו אחיו הכהנים להרגו, רץ מפניהם ורצו אחריו, הלך לאלכסנדריא של מצרים ובנה שם מזבח והעלה עליו **לשום עבודת כוכבים**, וכששמעו חכמים בדבר, אמרו: מה זה שלא ירד לה כך, היורד לה על אחת כמה וכמה, **דברי רבי מאיר**. אמר לו רבי יהודה: לא כך היה מעשה, אלא לא קיבל עליו חוניו, שהיה שמעי אחיו גדול ממנו שתי שנים ומחצה, ואף על פי כן נתקנא בו חוניו בשמעי אחיו, אמר לו: בא ואלמדך סדר עבודה, והלבישו באונקלי וחגרו בצילצול והעמידו אצל המזבח. אמר להם לאחיו הכהנים: ראו מה נדר זה וקיים לאהובתו, אותו היום שישמש בכהונה גדולה אלבוש באונקלי שליכי ואחגור בצילצול שליכי. בקשו אחיו הכהנים להרגו, סח להם כל המאורע, בקשו להרוג את חוניו, רץ מפניהם ורצו אחריו, רץ לבית המלך ורצו אחריו, כל הרואה אותו אומר: זה הוא זה הוא, הלך לאלכסנדריא של מצרים ובנה שם מזבח והעלה עליו **לשם שמים**".¹

¹ מסכת מנחות דף קט עמוד ב.

במשנה במנחות נאמר: "הכהנים ששמשו בבית חונו לא ישמשו במקדש שבירושלים, ואין צריך לומר לדבר אחר"². על כך מעירה הגמרא: "מדקאמר 'אין צריך לומר דבר אחר' - מכלל דבית חונו לאו עבודת כוכבים הוא"³. בסוגייתנו עיקר הדיון הוא בשיטת רבי יהודה, כיון שההנחה היא שלפי דעת רבי מאיר אין כל מקום לספק. מאחר שחונו עבד עבודה זרה, וודאי שכלים שהשתמשו בהם לעבודה זרה יהיו אסורים בשימוש למקדש. ניתן ללמוד מכאן שמשמשי עבודה זרה של ישראל אין להם כל תקנה⁴, ולכן אין מה לדון לדעת רבי מאיר. למרות שאפשר לדחוק ולומר שלכתחילה רצו לדון לפי דעת רבי יהודה, מפני שהיא פשט המשנה במנחות⁵.

ב. ההשוואה לכלים שעבדו בהם עבודה זרה

רבי פוסק בכל זאת לאסור על סמך פסוק, והמסקנה היא שמקורו הוא הפסוק הדין בכלים שהשתמש בהם אחז לעבודה זרה, שלפי פרשנותו של רבי - נגנזו ואחרים הוכנו תחתיהם. לכאורה אין הנידון דומה לראיה, שהרי אחז השתמש בכלים לעבודה זרה, ואנו דנים בכלי בית חונו שבהם השתמשו לשם שמים. ניתן לומר שהדמיון הוא בגזירת חכמים:

"דהיכא דמדאורייתא הוה בהו טעמא להתירא קנסוהו רבנן אף על גב דלאו בני דעה נינהו, ה"י אף על גב דלאו בית עבודת כוכבים ולא מיתסרי מדאורייתא, קנסוהו רבנן בכלים ככהנים"⁶. ומדוע כלי אחז אסורים רק מדרבנן?

"אלמא אף על גב דלהדיוט לא מיתסרי דאין אדם אוסר דבר שאינו שלו, גזור בהו רבנן לגבי גבוה ואף על גב דלאו בני דעה נינהו. ובבית חונו נמי אף על גב דלאו בית עבודת כוכבים ולא מיתסרי כלים דידיה מדאורייתא, גזור בהו רבנן"⁷.

הלכה זו שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו, יש לבחון לאור סוגיה בהמשך:

"ואת כל הכלים אשר הזניח המלך אחז במלכותו במעלו הכנו והקדשנו, ואמר מר: הכנו - שגנזנום, והקדשנו - שהקדשנו אחרים תחתיהן, והא אין אדם אוסר דבר שאינו שלו! אלא כיון דעבד בהו מעשה איתסרו להו, הכא נמי כיון שעשה בה מעשה - אסרה"⁸.

לפיכך מסיק תוספות ר"ד⁹:

"אלמא איסור כלים דאורייתא הוא מפני שנעשה בהן מעשה ומה דק"ל במהדורא קמא דהיכי יליף איסורא דרבנן מאיסורא דאורייתא? הכי יליף ליה: דכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון".

² מנחות קט, א.

³ עמוד ב.

⁴ רמב"ן.

⁵ ריטב"א בשם רמב"ן.

⁶ רש"י ד"ה מקרא היה בדינו.

⁷ רש"י ד"ה ואמר רב ששת.

⁸ נד, ב.

⁹ בסוגייתנו.

אמנם לשיטת רש"י גם בסוגיה בהמשך, הכוונה היא לאיסור רק מדרבנן, שמן התורה אין אדם אוסר של חברו אפילו במעשה¹⁰, אך כשיש מעשה לעבודה זרה, גזרו חכמים, במקרה זה חזקיהו וסיעתו, לפחות לגבי מזבח¹¹. לפי שיטת רש"י ניתן גם להבין, כיצד הקשתה הגמרא על רבי מכלי אחז שחזרו והשתמשו בהם, שהרי יש לתמוה: לפי ההווא אמינא, כיצד יכלו לסבור שהשתמשו בכלים, הרי הסוגיה הניחה בתחילתה שכל שימוש לעבודה זרה אסור? אלא, מאחר שהיו כלי קודש, הניחו שאין אחז יכול לאסור כלים שאינם של¹².

ג. שימוש פוסל להדיוט

שנינו: "תניא, ר' אלעזר בן שמוע אומר: מה מזבח שלא ישתמש בו הדיוט, אף עצים שלא ישתמש בהן הדיוט¹³". פוסק הרמב"ם:

"אין עושין כל הכלים מתחילתן אלא לשם הקודש, ואם נעשו מתחילתן להדיוט אין עושין אותן לגבוה¹⁴". לפיכך, מקשה במנחת-חינוך, כיצד הסתפקו בגמרא לגבי כלי חוניו, הרי הם בלאו הכי אסורים כיוון שהשתמשו בהם הדיוטות?

לדעתו הדבר תלוי בפרשנות לפרשיה הבאה:

"(א) וַיִּדְבֹּר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר: (ב) אֲמַר אֶל-אַלְעָזָר בֶּן-אַהֲרֹן הַכֹּהֵן וְיָרֵם אֶת-הַמַּחֲתֹת מִבֵּין הַשָּׂרָפָה וְאֶת-הָאֵשׁ זָרָה-הַלֵּאָה כִּי קִדְּשׁוּ: (ג) אֵת מַחֲתֹת הַחֹטָאִים הָאֵלֶּה בְּנִפְשָׁתָם וְעָשׂוּ אֹתָם רִקְעֵי פָחִים צָפוּי לַמִּזְבֵּחַ כִּי-הִקְרִיבֻם לִפְנֵי-ה' וַיִּקְדְּשׁוּ וַיְהִי לְאוֹת לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל:

(ד) וַיִּלָּח אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן אֶת מַחֲתֹת הַנְּחֹשֶׁת אֲשֶׁר הִקְרִיבו הַשָּׂרָפִים וַיִּרְקְעוּם צָפוּי לַמִּזְבֵּחַ¹⁵".

שיטת רש"י היא, שלמרות שהשימוש היה בידי הדיוטות, היות והקריבו לשם שמים הרי זה שימוש לקודש, ולא רק שמותר להשתמש בהם לשם שמים, אלא שכך ראוי:

"כי קדשו - המחנות ואסורין בהנאה, שהרי עשאוהו כלי שרת¹⁶". לפי זה גם בבית חוניו, כיוון

שלשם שמים התכוונו, טוב היה להשתמש בהם למקדש, אולם חכמים אסרו. אולם לדעת הרמב"ן

השימוש במחנות אנשי קורח נעשה רק לפי הוראת שעה:

"(ב) כי קדשו - המחנות, והם אסורין בהנאה שכבר עשאוהו כלי שרת, לשון רש"י. ולא ידעתי טעם לאיסור הזה, שהרי קטורת זרה הקריבו וזר שעשה כלי שרת להקריב בחוץ באיסור אינו מקודש.

אבל יש לומר, כי בעבור שעשו כן על פי משה היו קדש, כי הם הקדישו אותם לשמים לפי שחשבו שיענה אותם האלהים באש ותהיינה המחנות האלה כלי שרת באהל מועד לעולם. והנכון בעיני, כי יאמר הכתוב (פסוק ג) כי הקריבו לפני ה' ויקדשו ויהיו לאות לבני ישראל, כלומר אני הקדשתי

¹⁰ כמה אמוראים בחולין דף מ עמוד ב.

¹¹ רש"י נד עמוד ב ד"ה איתסרו.

¹² ריטב"א ד"ה מאי לאו בשיטת רש"י.

¹³ מסכת זבחים דף קטז עמוד ב.

¹⁴ הלכות בית הבחירה פרק א הלכה כ.

¹⁵ במדבר פרק יז.

¹⁶ רש"י פסוק ב.

אותם מעת שהקריבו אותם לפני כדי שיהיו לאות לבני ישראל". אם כן לפי הרמב"ן יש להבין מדוע איסור זה איננו מוזכר בסוגייתנו. במנחת חינוך מציע שבבית חונו השתמשו בכלים שנלקחו לכתחילה מן המקדש, אולם לפי זה קשה להבין מדוע הניחה הגמרא שלדעת רבי מאיר, שבית חונו שימש לעבודה זרה ברור שאסור, הרי זה תלוי בשאלה שטרם התבררה, האם יכלו לחלל שם כלים שבמקורם אינם שלהם¹⁷.

יש שתירצו: "מחמת חומר קושיא זו, נ"ל דהאיסור דכלי ששימש בו להדיוט שנאסר לשמש בו לגבוה נותר בשינוי קל, אף בשינוי שאינו מתיר הנעבד במחובר לגבוה¹⁸."

באשר למחלוקת לגבי כלים שהשתמשו בהם הדיוטות לקודש שלא כדין, הרמב"ם פוסק: "מי שעבר ועשה בית חוץ למקדש להקריב בו קרבנו לשם אינו כבית ע"ז ... כלים שנשתמשו בהן שם לא ישתמשו בהן במקדש לעולם אלא יגנוזו¹⁹". נראים דבריו כשיטת רש"י, שכל שימוש לגבוה הופך את הכלי להיות אסור כהקדש²⁰.

ד. אבני המזבח בימי חשמונאי

הגמרא תוהה מדוע בית חשמונאי לא שברו את האבנים²¹ ולקחו אותם למזבח, ומתמצת שצריך שיהיו שלמות ומבלי שיונף עליהן ברזל. קצת משמע שלולא כן, ניתן להתיר לגבוה משמשי עבודה זרה שהתבטלו. "ומ"מ רוב מפרשים מסכימים שאין בטול מועיל למשמשי ע"ז להתיר לגבוה ... ואף זו שבכאן אינה ראייה, דשמא דחייה בעלמא הוא²²".

הדבר נתון במחלוקת ראשונים. הגמרא לעיל חקרה:

"בעי רמי בר חמא: המשתחוה להר, אבניו מהו למזבח?²³".

"פירוש: וכגון שחצבן ישראל. דאילו חצבן גוי מותרין דומיא דשפאי אשרה²⁴". הרי שלדעת הרי"ד בטול משמשי עבודה זרה מועיל לגבוה. אולם הרמב"ן כתב:

"איני מוצא לאיסורי ע"ז ביטול לגבי גבוה²⁵". "ואפילו על הכלים שהשתמשו בהם בבית חונו נאמר שגנוזים משום מאוס, וכל שכן בעבודה זרה שביטלה... הריטב"א מסביר שזה עיקר הטעם לכך שבני חשמונאי לא ביטלו את אבני המזבח שנעבדו, אלא שלרווחא דמילתא הגמרא מביאה את הטעם של אבנים שלמות מפני שהוא מפורסם יותר²⁶".

¹⁷ שלטי גבורים, סוף דף כד עמוד א מדפי הרי"ף.

¹⁸ שו"ת שאילת דוד חלק או"ח סימן ג.

¹⁹ הלכות ביאת המקדש פרק ט הלכה יד.

²⁰ מנחת חינוך.

²¹ "על ידי גויים כדי לבטלן" – (רש"י).

²² מאירי.

²³ מו, א.

²⁴ תוספות רי"ד אות יג.

²⁵ מז, א ד"ה הא.

²⁶ בירור הלכה, עמוד קנג אות ב.

כך פוסקים הרמב"ם והשולחן ערוך:
 "המשתחוה להר, אף ע"פ שהוא מותר בהנאה, הרי אבניו אסורין למזבח"²⁷.
 "נרות שעוה שנותנם כותי לעובדי אלילים, וכיבן שמשן ונתנם או מכרן לישראל- אסור להדליקם
 בבהכ"נ. *הגה: אף על פי שאותרים להדיוט*"²⁸.
 בלחם – משנה מעיר שדברי הרמב"ם הם תלמוד ירושלמי מפורש. "הכל מודין באשירה שביטלה
 שאינו מביא ממנה גיזירין למערכה"²⁹.

²⁷ הלכות איסורי מזבח פרק ד הלכה ז.

²⁸ שולחן ערוך ורמ"א או"ח סימן קנד סעיף יא.

²⁹ מסכת ביכורים פרק א תחילת הלכה ב.